K. Galis

Recent oudheidkundig nieuws uit westelijk Nieuw-Guinea. (Met 14 afbeeldingen en 1 kaart)

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 120 (1964), no: 2, Leiden, 245-274

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

RECENT OUDHEIDKUNDIG NIEUWS UIT WESTELIJK NIEUW-GUINEA

In 1956 verscheen in dit tijdschrift van mijn hand een artikel, getiteld „Oudheidkundig onderzoek in Nederlands Nieuw-Guinea”, gevolgd door annotaties van dr. A. N. J. Th. à Th. van der Hoop.¹ Sedertdien heeft de maalstroom der geschiedenis het „Nederlands” uit voornoemde gebiedsnaam weggevaagd en terugziende op de voorbijgegangene jaren scheen het mij wenselijk toe, een recapitulatie te geven van de oudheidkundige stand van zaken bij het scheiden van de markt. In die recapitulatie zijn verwerkt de nieuwe, niet gepubliceerde, vondsten sinds 1955, terwijl de wel openbaar gemaakte in Nederland of daarbuiten hier beknopt worden vermeld. Het geheel wil vnl. zijn een opsomming van gegevens, materiaal, bouwstoffen; historische theorieën komen (nog) niet ter tafel. Evenals in het 1956-artikel zal ook nu de stof in een aantal paragrafen, onderwerpen, de lezer worden voorgelegd.

I

Grotbewoning, mensenresten. Deze beide begrippen worden in één paragraaf genoemd, aangezien meestal mensenresten of bewoningsporen in of bij grotten worden aangetroffen. Meestal, want de vondst nabij Manokwari was kennelijk anders gesitueerd.² Van een Biakse informant, de hr. H. Rumbekwam, vernam ik, dat op een eilandje ten westen van Sowèk (Soepiori, Schouten-eilanden) in abri's „voorouder”-beenderen en aardewerk-resten te vinden zijn. Daar het een veelvuldig voorkomend Papoes gebruik was, de doden op een eilandje te deponeren, behoeven bedoelde beenderen dus niet oud te zijn. Informant deelde verder mee, dat er grotten waren, gevreesd om de daarin wonende „soeangi”, weerwolven — hetgeen zou kunnen wijzen op vroegere bewoning —, te Sarwadori en Napido(ri) (resp. aan de

¹ zie B.K.I., 112, 1956; p. 271-285.

² Idem; p. 275.

westkust van Soepiori en Biak) en te Maoendori (een inham bij Kaap Waidirebo, aan de noordkust van Soepiori). Iets ten oosten van laatstgenoemde plek deed in 1915 in een abri de hr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn vondsten, welke hij later aanduidde als van micronesische origine (Palau) te zijn. Hij schrijft³: „In tal van grotten treft men nu nog sporen aan, die er op wijzen dat zij eenmaal bewoond waren. Te Kiamdori vond ik onder een overhangenden kalkrots eenige steenen bijlen, een steenen knods en eenige gebroken steenen werktuigen, verder tanden van menschen, koeskoes en varkens. De tegenwoordige bevolking van die streek kende het gebruik der steenen werktuigen niet en meende met donderkeilen (gigi goentoer) te doen te hebben. Wellicht wijst het op de Z.kust bestaande gebruik de *abai*'s (knekelhuisjes) in holen en grotten op te bergen, op de mogelijkheid dat de bevolking vroeger daarin woonde". Bij deze laatste opmerking sluit aan het bericht van de hr. E. A. Polansky betreffende een in 1956 bezochte dodengrot bij het Biakse dorp Asokèr aan de noordoostelijke kust van Waigeo (Radja Ampat-groep).⁴

Van dr. F. C. Kamma hoorde ik, dat zich bij het dorp Kamboe-aja, Ajamaroe-gebied, Midden-Vogelkop, vele grotten bevinden, welke oudtijds bewoond waren. Zelf noteerde ik, dat voorheen mensen van de groepen Marahabia en Kawa hebben gewoond in grotten ten zuiden van Nafri (Humboldt-baai). En reuzen in grotten in het Jafi-gebied.

Uit de MacCluer-golf vermeldt dr. J. Röder een aantal grotten, waar vroeger de gestorvenen werden neergelegd of welke misschien bewoond zijn geweest; bijv. een grot ten westen van het dorp Foerir, een andere aldaar welke men Sosorraveròe noemt, de grot Bisoeirikatak op het eiland Ogar en de uit vele publicaties bekende grot Doedoe-moenir nabij het dorp Argoeni, waar aardewerk-scherven, schelpen (voedsel), rode kleurstof en vuursteen-splinters zijn gevonden.⁵

Zeer interessant zijn de vondsten, door mr. J. C. H. Haring, onderafdelingschef van Tigi, in 1960 gedaan; in het centrale bergland van westelijk Nieuw-Guinea derhalve. Na eerst enige beenderen en schedelresten bij Dedoute en Timijapa (Tigi) te hebben ontdekt, verzond hij nadien nog meer opgegraven gebeente — alles uit Hollandia doorgestuurd naar Leiden voor verdere bestudering — en schreef daarbij o.a.: „Deze menselijke beenresten, voorzover ik heb kunnen

³ in „Schouten- en Padaido-eilanden". Med. Encycl. Bureau, 21, 1920; p. 35.

⁴ in Nieuw-Guinea Studiën, I, 1957; p. 59, 60.

⁵ J. Röder: Felsbilder und Vorgeschichte des MacCluer-Golfes, West-Neuguinea. Darmstadt. 1959; p. 38 e.a.

nagaan drie mensen, vond ik in de grot bij Timijapa, na het opruimen van ± 25 cm. stalagmiet. Op ± 70 cm. diepte stuitte ik op kalksteen. Volgens mededeling van de bevolking bestond het oorspronkelijke ras, dat in Tigi leefde, uit mensen van $\pm 180 - \pm 200$ cm. Wat de reden is, dat thans de mensen zoveel kleiner zijn, konden zij niet verklaren. Gebruiksvoorwerpen heb ik helaas niet kunnen aantreffen”

Blijkbaar kijkt hier de reus-mythe om de hoek. Zulke verhalen kent men ook van de oever van de MacCluer-golf (Foerir), de Wandamen-streek (Tandia), het eiland Roemberpon (Jèmbëkiri), het Keerom-gebied ten zuiden van Hollandia (Jegriffi), de Digoel-monding (Mappi), enz., terwijl ik in 1949 het volgende optekende. Voor de kust bij het dorpje Jaor (zuidwest-zijde van de Geelvinkbaai) ligt een kaal, rotsachtig, eilandje, Rori geheten. Men verhaalt, dat daar oudtijds een grote mensenverslindende biawak, leguaan, zou hebben verbleven. Op dit eilandje vindt men thans nog veel mensenbotten; het diende tot bijzetplaats van de overledenen. Het opmerkelijke was evenwel, dat men er ook zeer grote beenderen en een grote schedel vond; van de reus Oembobo, naar men beweerde. De voormalige onderwijzer-evangelist Inoeri — nu (nog ?) lid van de Nieuw-Guinea Raad — heeft deze botten gezien; hij vertelde, dat er een onderbeen bij was van meer dan een meter lengte en een schedel van minstens twee maal het normale volume. Toen ik opmerkte — mede gelet op de leguaan-episode — dat er langgeleden enorme sauri hadden geleefd, bleef Inoeri volhouden, dat het mensenresten betrof. Dat ook de Japanners de belangrijkheid van dit mens- of dier-specimen inzagen, blijkt uit het feit, dat zij in 1943 de reuze-botten hebben verzameld en weggevoerd per motorschip „Gonang Maru”. Genoemde heer Inoeri was van dit alles getuige.

Tenslotte nog, dat in 1958 op het eilandje Jònokom (Kwáděwáre) in het Sentani-meer o.m. drie stukjes versteend mensenbeen werden gevonden; het grootste stuk was het bovendeeel van de rechter ellepijp.⁶ Onderzoek te Leiden leerde verder, dat het bot had toebehoord aan of een jeugdig persoon of een pygmoid iemand. Weinig nieuws dus.

II

Stenen voorwerpen. De naam van deze paragraaf is opzettelijk ruim gehouden, om in dit kader zowel stenen bijlen als vizels,

⁶ J. V. de Bruijn: New archeological finds at Lake Sentani; Nieuw-Guinea Studiën, 3, 1959; p. 6.

bijzondere stenen, enz. te kunnen behandelen. Reeds werd hiervoor meegedeeld, dat door Feuilletau de Bruyn o.m. stenen bijlen zijn gevonden in noordelijk Soepiori. In de legger van zijn Memorie van Overgave, van 1919, welke legger te Hollandia aanwezig was (is ?), lezen wij, dat de stenen bijlen bijzonder goed zijn afgewerkt. „Meermalen vindt de bevolking op haar zwerftochten in het binnenland brokstukken van deze werktuigen, die dan worden aangezien voor beenderen van fakniks (= demonen. G.). Goed afgewerkte steenen beitels ziet de Biakker voor ribben van fakniks aan. Men schrijft aan deze voorwerpen fetishtische krachten toe en bij ziekten wrijft men met deze steenen over het lichaam, teneinde daardoor gezond te worden”.

Het dorp Kájòb op het eiland Rón (Geelvinkbaai) bezit een fraaie stenen bijl van ongewone vorm; blijkbaar een oud erfstuk.⁷ Omtrent de vondsten nabij Manokwari — reeds in 1956 vermeld⁸ — volgen nu iets gedetailleerder gegevens. Alle besproken stenen bijltjes, klein van formaat, zijn — in doorsnee — halfbol en halfplat van vorm. Bij de plaatselijke bevolking (Noemfórezen, Hätammers, Méjach, enz.) zijn deze bijlen onbekend; wel wist men nog, dat lang geleden door ruil bijlen werden verkregen uit het Jábi-gebied (Nábiré, zuidkant Geelvinkbaai). Maar de steensoort van Jábi en die van de gevonden bijltjes (vrij zacht) verschillen zeer. Eén der bijltjes werd in 1951 (?) gevonden op circa 1 m. diepte op het terrein van de hr. Broers te Wousi; drie andere kwamen begin 1954 te voorschijn bij het omspitten van de grond van de hr. Lafleur te Ajambori. — Ook in de onderafdeling Ransiki zou bij een riviermonding zo'n stenen bijltje zijn gevonden. — Van ir. J. F. U. Zieck, die mij bovenstaande Manokwari-gegevens verschaftte, ontving ik nadien een mededeling over een afwijkend type bijltje — meer een beitel of dissel — dat hij in augustus 1957 in handen kreeg. Dit voorwerp, waarvan de herkomst onbekend was maar dat als een erfstuk werd beschouwd en al „heel, heel oud” moest zijn, was eigendom van het dorpshef van Seribau (onderafd. Teminaboean). De geelbruine steensoort doet denken aan de chalcedoonachtige banken ten zuiden van Teminaboean (Kondagebied, enz.). Het bijltje is 2.5 cm. lang en 2.2 cm. breed aan het snijvlak.

Voornoemd bijltje — van vuursteen? — doet denken aan het door Röder weergegeven kleine vuurstenen bijltje — lengte 4.7 cm. — dat gevonden werd als grafbijgave te Darembang-lámá (zuidkust van de

⁷ B.K.I., 112, 1956; p. 274.

⁸ Idem; p. 277.

MacCluer-golf).⁹ Een zeer ongebruikelijke vorm vertoont de bijl — 15.5 cm. lang —, afkomstig van een oude begraafplaats bij Fior. Deze stenen bijl heeft een vrijwel rond vlak en is door een groef gescheiden van een soort aanzetstuk voor een houten steel.¹⁰ Een zeer grove imitatie van een ronde bronzen bijl à la Abár ?

Blijkbaar iets bijzonders is ook de aanwinst van het Kon. Instituut voor de Tropen, als volgt beschreven ¹¹: „... een zeer groote bijlking van een grijze steensoort (echter zwart gemaakt), afkomstig van Kaimana, aan de kust in het Westelijk deel van Z.W. Nieuw-Guinee, geheel soortgelijk aan de twee bijlklingen, afkomstig van het Mimika- of Inaboeka-riviergebied, beschreven in het jaarverslag over 1927 (schenking no. 37, blz. 147), echter van nog grootere afmetingen, een der poesaka-bijlklingen, zooals die aan de Z.W.-kust wel meer voorkomen, wordende ze daar echter niet vervaardigd”.

Al betrof bovenstaande opsomming een aantal gevonden „prae-historische” bijlen, het lijkt mij niet ondienstig — met het oog op later onderzoek — om enkele plaatsen te vermelden waar nog heden stenen bijlen worden gefabriceerd, te weten: aan de bovenloop van de Noord-west-rivier (zwart gesteente; o.a. voor het Asmat-gebied), enige dagen lopens ten westen van de Sibil-vallei, bij de bovenloop van de Rouffaer-rivier (zwart gesteente), te Welanakmo bij het Dèm-volkje, ten noorden van de Carstensz.-toppen bij de Béa-rivier (chloromelaniet-gesteente), in het Jábi-gebied (Wisselmeren), in het Cycloopegebergte (chloromelaniet-gesteente; Ormoe), aan de Bàm- of Wimbaroe-beken (Keerom-gebied ten zuiden van Hollandia), en misschien voorheen in het Arfak-gebergte. Een opmerking van niet-oudheidkundige aard moge hier worden ingelast, nl. dat de Sibil-bijl — ten rechte een dissel — niet ovaal van doorsnee is, maar driehoekig.

Kan men — de stenen bijlen van vroeger en nu buiten beschouwing latend — spreken van een steencultuur (in vele gevallen beter: steencultus) op Nieuw-Guinea ? Als men let op de velerlei stenen voorwerpen, welke vooral in Australisch Nieuw-Guinea zijn aangetroffen, moet het antwoord bevestigend luiden. Uit het westelijke part van dit enorme eiland waren evenwel geen aanwijzingen ervoor bekend, uitgezonderd de vondst van de stenen slang — reeds vóór 1940 —

⁹ o.c.; p. 65, 66 (no. 3).

¹⁰ Idem; p. 61, 63 (no. 11).

¹¹ Twintigste jaarverslag, 1930, van de Kon. Ver. „Koloniaal Instituut Amsterdam”. Amsterdam, 1931; p. 105/106.

nabij Nábiré. Deze artefact bevindt zich thans in het Leidse Rijksmuseum voor Volkenkunde.¹²

Nadien viel echter de aandacht op andere gegevens. Zo deelde dr. J. C. Anceaux mij mede, dat zich op het dorpsplein van Kwantemei (Moenggè-streek) een staande steen bevond. (afb. 1). Meer hierover is mij niet bekend; dergelijke menhirs echter zijn bijv. in het Sepik-gebied in verscheidene plaatsen gerapporteerd. In dit verband is vermeldenswaard wat het verwante Nimboran ons leert. In een niet-gepubliceerde nota, verschenen na afloop van een etnologisch onderzoek in die streek, schrijft J. E. Elmberg, dat de namen van de (sub)clans „... sometimes are taken after certain stones, like Dēmukëntji in Ombrop, who still claim to have the original stone in their kampong today”. In aansluiting hierop meldt Kabel¹³: „Informaties, die ik kreeg houden vol, dat in elk oud clandorp (de zgn. kampong tua) vroeger een steen was, die men als de oorsprong beschouwde, vgl. de clannaam Dēmokëntji, die Elmberg noemt op pg. 8, en de clan-namen: Dēmotekai (Singgri), Dēmoplai (Genjem-Ketjil), Dēmoheng-glèng (Meju). Dēmo betekent steen! Ook de clan Jentewo wijst een oorsprongssteen aan. Ging men verhuizen dan ging de steen of een „kind” van de steen mee”. Opmerkelijk is, dat in vele Sentani-dorpen langwerpige, kennelijk bekapte, stenen liggen die vóór de kerstening ± 1930 als sacraal werden beschouwd en werden vereerd. Er zijn mannelijke, vrouwelijke en kinder-stenen, dikwijls met een eigen naam die identiek kan zijn aan clannamen, aangezien men meent af te stammen van deze stenen of van de er in wonende voorouder.¹⁴

In 1959 merkte ik tijdens een bezoek aan het eilandje en dorp Asé (Ohé) in het Sentani-meer een merkwaardige, versierde steen op. Dit halve-bol-vormige eilandje heeft aan de noordwest-kant aan de oever een vlak gedeelte, de dansplaats. Aan dit „pleintje” staat, op palen boven het water, de woning van het adathoofd Ohé; men was toentertijd bezig daar dichtbij een nieuw gebouw, een vergaderhuis — waarin vrouwen en kinderen niet zouden mogen komen, naar men zei — op te richten. Als voorste, rechtse, stut voor een vloerbalk stond in het water niet een paal, maar een platte steen, ongeveer 50 cm. breed en

¹² zie mijn: Een stenen artefact van Ned. Nieuw-Guinea; B.K.I., 110, 1954; p. 281-283.

¹³ J. P. Kabel: De Kēsĵèp-beweging in Nimboran....; De Heerbaan, 6, 1952; p. 151.

¹⁴ P. Wirtz: Bei lebenswürdigen Wilden in Neuguinea. Stuttgart. 1929; p. 56, 58. —: Beitrag zur Ethnologie der Sentanier (Holl. Neuguinea); Nova Guinea, 16, 1928; p. 317 vlg.

drie maal zo hoog (boven de waterspiegel). Deze steen, Ohékoï genoemd, was voorzien van ingebeitelde lijnen; daar ik geen fototoestel bij me had moet bijgaande tekening volstaan. (afb. 2). Voorheen gebruikte men meer van zulke stenen, doch omstreeks 1930 — gedurende de aanvangende kerstening — werden deze omgeworpen in het meer en de dansplaats er bovenop aangelegd. Nu was Ohékoï weer te voorschijn gehaald.

In het verslag van een door controleur J. W. van Eek in maart 1956 gemaakte tournee door de Karón-streek, in de noordelijke Vogelkop, lezen wij: „Enige uren ten zuiden van het dorp Pef, op de berg Tembe, werd een plek bereikt waar het pad langs smalle en platte stenen, die rechtop in de grond zijn geplant, voert. Desgevraagd verklaart men, dat dit een vroeger gewijde plaats van de „nèkèk mojang (= voorouders. G.) was, maar dat men er thans geen betekenis meer aan hecht (in Ases mocht Pater Mous ze echter niet verwijderen; in Ajamaroe schijnen zij grenzen van beschikkingskringen aan te duiden)”. Later, bij het dorpje Jabou komende, noteert Van Eek: „Ten westen van het dorp, op een heuvel, zijn weer twee steen-menhirs. Het ene bestaat uit een verzameling vreemdgevormde stenen (sommigen zijn rond, anderen langwerpig, enkelen hebben talrijke gaten), waarbij men enige sierheesters heeft geplant. Verder heeft men er een wit emaille kommetje op een steen geplaatst en enige lapjes goed aan een naburige boom opgehangen. De tweede groep bestaat alleen uit enkele typisch gevormde stenen, zonder verdere bijplanting of versiering”. Helaas ontbreken mededelingen omtrent eventuele eigennamen, oorsprong, doel, e.d. van deze monumenten.

De opmerking, dat voornoemde stenen grensaanduiders zijn, wordt mogelijk ondersteund door de notitie in een rapport van dr. J. V. de Bruyn die in 1941 op de Maratara-waterscheiding — evenals op de Zatea-waterscheiding — een rij stenen dwars over het voetpad zag; bedoeld als bezweringsteken tegen zijn demonen. Zulk een afweer was het meest op z'n plaats op de grenzen van dorps- of groeps-arealen.¹⁵ Dergelijke stenenrijen konden ook een ander doel hebben, bijv. op-

Afb. 2
Versierde steen te Asé.

¹⁵ J. V. de Bruyn: Verslag van een tocht naar Beura.... en Ielop.... 1940 (gestencild).

gericht zijn ter memorie aan gedode groepsgenoten. Zo verhaalde men te Dojo-lámá (Sentani-meer), dat de rij stenen op de top van de heuvel Toetári gedode mannen, vrouwen en kinderen voorstelden, terwijl in 1960 de Amerikaanse zendeling Larson aan de bovenloop van de West-Baliem-rivier een rij van ongeveer 130 stenen zag, daar neergelegd ter herinnering aan in 1954 gedode clan-leden.¹⁶

Over de MacCluer-golf het volgende. In 1878 zag de hr. Th. B. Leon tijdens een reis langs de zuidelijke oever van deze golf op een eiland „een aantal steenen, in tamelijk regelmatige orde bij elkander gerangschikt, waarvan er één de onmiskenbare kenteekenen droeg van door menschenhanden te zijn bewerkt. Deze toch had den vorm van een rund, de andere waren zonderling gevormd en het meerendeel was langwerpig vierkant. Alle waren zij voorzien van hetzelfde „hieroglyphenschrift” ” (d.w.z. rotsschilderingen ? G.).¹⁷ Röder bericht summier,¹⁸ dat bij het dorp Foerir aan de ingang van de grot Sosorra een spitse naaldachtige menhir staat, waarvan het aanraken verboden is, daar anders een overstroming het gevolg zou zijn. Achter in dezelfde grot staan twee kleine menhirs, de „hoofden-stenen”, die vroeger door vreemdelingen met een boot uit het westen zouden zijn meegebracht. De uit de Molukken bekende sacrale dorpsstenen, bestaande uit enige kleine draagstenen en één grotere deksteen, waren in deze streek ook bekend, o.a. van het voormalige Foeoem. De dekplaat symboliseerde het hoofd en de drie draagsteentjes drie belangrijke ambtsdragers. Op zulke monumentjes, „bati-kaman”, zetelde de geest van de dorpsstichter, lagen de schelptrompetten die bij oorlog of sneltocht werden geblazen (hun geluid gold als de stem van genoemde geest), werden de schedels van gedode vijanden gelegd.

Tot dusver hebben wij — een enkele uitzondering daargelaten — gesproken over „natuurlijke”, onbewerkte stenen, waartoe ook gerekend dienen te worden de stenen die men in het Biak-Noemfoorse gebied bijv. aanwijst als neksteun enz. van de cultuurheros Mansèrèn Mangoendi, o.m. te Waroi (Biak), te Werianggi, etc. Ook moet men de wijdverbreid voorkomende „versteningen” van mensen hier onder rubriceren; aan de stenen is niets bijzonders te zien. De stenen waarbij vrouwen bidden en offeren om kinderzegen (bijv. bij Dwár, Biak) horen

¹⁶ K. W. Galis: Eerste rotsgraveningen in Ned. Nieuw-Guinea ontdekt; B.K.I., 117, 1961; p. 471/472.

¹⁷ in G. L. Tichelman en W. J. de Gruyter: Nieuw-Guineesche oerkunst. Deventer. 1944; p. 13.

¹⁸ o.c.; p. 34.

Afb. 4
Stenen beeldje uit het Sentani-gebied.

Afb. 1

Menhir te Kwantemei. (Foto dr. J. C. Anceaux).

Afb. 3

De steen Iri te Nachaiha
Downloaded from Brill.com04/26/2023 01:54:52PM
 via free access

Afb. 10
Rotswand met tekeningen nabij Indàngàn. (Foto P. Frankenmolen o.f.m.).

Afb. 5
Speerslinger uit Zuid Nieuw-Guinea.

Afb. 6
Vijzel van Pasir Poetih.

Afb. 7

Bijltje van Asé. (Foto Rijksmuseum v. Volkenkunde, Leiden).

Afb. 11

Versierde scherf van Pasir Poetih en Wousi.

Afb. 9 a en b
Rotstekeningen van Misool (Foto's R. Stephan).

Afb. 8
„Bo-ri” (Foto J. E. Elmberg).

Afb. 12
Pot van de heuvel Hilijëmòchòlò.

Afb. 13
Scherven van Hilijëmòchòlò.

Afb. 14 a en b
Walmuur te Jèmbèkaki.

eveneens meer thuis in de ethnologische sfeer dan in de archeologische.

Anders staat het misschien met het volgende. In een verslag van de controleur van Bintoeni van 1956 is sprake van een oude man, Domianus Simonia, die in het dorp Saengga (nabij de zuidoever van de MacCluer-golf) optreedt als bewaker van een erfstuk, nl. een steen in de vorm van een penis, het versteende geslachtsorgaan van de voorvader Simona. Oudtijds zou er ook een zwarte stenen bijl, evenzeer van de voorouders afkomstig, bij behoort hebben; deze is verdwenen. De steen welke Iri wordt genoemd en ligt in het dorpje Nachaiba of Ormoe-ketjil (noordzij van het Cycloop-gebergte), wekte de indruk bekapte te zijn. (afb. 3). Deze langwerpige steen is „mannelijk” en lag voorheen met de „zuster”-steen — rond en uitgehold van vorm (een vijzel ?) — Aité naast de tempel.¹⁹ — Het is wel curieus, dat de niet zo ver vandaar naar het oosten wonende Arso-bevolking verhalen kent van een stenen stad, verdronken door een zondvloed. Sporen ervan zouden te zien zijn in de Tami-rivier bij het dorp Arso; helaas ken ik de verhalen niet.

Of de nu te noemen stenen objecten kunstmatig of van nature (rolstenen) hun ronde tot eivormige gedaante hebben gekregen kan mogelijk een expert uitmaken. Aan de bovenstroom van het riviertje Waigie of Waikew, bij de Kaboei-baai (Waigeo, Radja Ampat-eilanden) wordt een eivormige steen vereerd. Deze steen, in doeken gewikkeld en met een klambou omhangen, wordt bewaard in een huisje en bewaakt door lieden van een clan uit het dorpje Wawijai. De plek wordt „de navel van Waigeo” genoemd, aangezien volgens de mythen aldaar de vorsten van de Radja Ampat ter wereld kwamen uit een aantal eieren. Eén ei versteende en bleef ter plaatse liggen.²⁰ — Aan de andere zijde van westelijk Nieuw-Guinea, te Arso (ten zuidoosten van Hollandia), bevinden zich twee eivormige stenen, met een lengte-as van ± 120 cm., welke worden bewaakt door het adathoofd van de Tafoer-groep. Deze stenen waren, aldus de mythe, oorspronkelijk de testes van het oerwezen, een gevederde krokodil. Na de dood van dit dier en een zondvloed werd de wereld herschapen door een voorouder-cultuurheld

¹⁹ zie mijn: Papua's van de Humboldt-baai, Den Haag. 1955; p. 124.

²⁰ F. E. Meyer: Legende van de radja's van de Radja-Ampat; Het B.B. Blad, 3, 1955, no. 1; p. 36.

F. C. Kamima: De verhouding tussen Tidore en de Papoeese eilanden in legende en historie; Indonesië, 1, 1947/48; p. 542/543.

G. J. Held: Papoea's van Waropen. Leiden. 1947; p. 293.

van de Tafoer, die ook de testes-stenen „doorgaf”. Later „groeiden” deze stenen tot hun tegenwoordige grootte.²¹

Zeldzaam — voor west-Nieuw-Guinea tenminste — is het aantreffen van stenen beelden. Zulk een beeld echter heeft men in het Sentanigebied verkregen; het weergegeven mensentype ziet men daar nog dikwijls gesneden in hout, thans als handelsartikel, maar vóór de kerstening (circa 1930) stelling ook religieuze betekenis hebbend. (afb. 4). De hoogte van de kop van het beeld is 13 cm.; de kop is getooid met een bolvormige — stenen — haardos (of pruik ?; deze waren tot voor kort in die contreien bij oudere personen nog in gebruik). Het gezicht, fraai gebeiteld, is niet specifiek Papoes (haakneus, e.d.), maar wel typisch Sentanisch van stijl.²² — Begin 1946 vernam ik van de hr. Berlijn, dat door de bevolking van zuidoostelijk Biak einde 1944 aan de bestuursassistent de hr. J. A. L. Waas was geschonken een stenen beeldje in de zgn. korwar-stijl; het beeldje was gevonden in een grot nabij Bosnik. De hr. Waas gaf het beeldje weer aan de hr. Berlijn, die het in 1945 bij kennissen te Brisbane achterliet; voor het overige ontbreken mij gegevens.

Een product van mensenwerk is ook de stenen speerslinger, door de hr. C. M. A. Groenevelt omstreeks 1957 gekocht bij de Marindstam in zuid-Nieuw-Guinea. (afb. 5). Zeer waarschijnlijk is dit voorwerp gemaakt in het bergland van Australisch Nieuw-Guinea (in het westelijk deel van het eiland is zo'n werktuig nooit gezien !) en door ruil of tijdens een sneltocht verkregen. Toch kunnen dergelijke objecten al lang in het Marind territoir aanwezig zijn, waarop m.i. wijst dat soms zulke speerslingers (of delen ervan) nu onder de „magische” zaken gerangschikt zijn. In 1952 bijv. werd in het district Moeting (Zuid Nieuw Guinea) een man ervan verdacht, met „een ongeveer 20 cm. lange visvormige steen” een aantal mensen te hebben gedood. Het corpus delicti, een speerslinger, bevindt zich in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden.²³

Hoewel terecht dr. Th. à Th. van der Hoop opmerkt,²⁴ dat vijzels en stampers niet als dateringsvoorwerpen mogen worden aangemerkt,

²¹ P. W. Rombouts: De Arso'se versie van het zondvloedverhaal; Ned. Nieuw-Guinea, 5, 1957, no. 2; p. 13.

J. P. K. van Eechoud: Eenige aantekeningen over den adat in het Arsoressort; Hollandia. 1944 (getypt).

²² zie foto's 44 en 45 en p. 29 van „l'Art Océanien”, uitgave van le Musée vivant 1951, no. 38.

²³ J. J. Spijker: Toverstenen; Ned. Nieuw-Guinea, 4, 1956, no. 5; p. 18-20.

²⁴ B.K.I., 112, 1956; p. 282.

is er toch deze kanttekening bij te plaatsen dat zij inderdaad in Indonesië nog heden ten dage in gebruik zijn, maar op Nieuw-Guinea werkelijk „prehistorisch” genoemd moeten worden, onbekend bij de huidige bewoners, dus waarschijnlijk van eeuwen her.

Al eerder werd meegedeeld, dat circa 1935 te Sorong op ongeveer twee meter onder het maaiveld een stenen vijzel en stamper werden aangetroffen. — Mogelijk werd $\pm$ 1921 nabij Nètar (Sentani-district) door een goudprospecteur eveneens een stenen vijzel gevonden.²⁵

In juli 1957 toonde men mij op het landbouwproefstation te Wousi, nabij Manokwari, een stenen vijzel, welke daar bij spitwerk was blootgelegd. Dit voorwerp zal zich waarschijnlijk nog wel ter plaatse bevinden. De grootste lengte van de vijzel is ongeveer 50 cm. — In die tijd werd een fraaie kleine vijzel ontgraven te Pasir Poetih, ook bij Manokwari. Via ir. Zieck en het Kantoor voor Bevolkingszaken te Hollandia is zij in Nederland terecht gekomen, naar ik meen in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden. (afb. 6). De afmetingen van deze vijzel zijn: breed 10.5 cm., lang 12.7 cm. en hoog 4.5 cm.

Ook nu zorgt het centrale bergland voor een verrassing. Zelfs daar, in november 1959, werden een vijzel en stamper gevonden, nl. in de Kamoe-vallei bij de aanleg van het vlieg- veldje te Moanëmani. De stamper, volgens zeggen aldus van vorm, verdween. De vijzel bleef bewaard (nog steeds?) op het districtskantoor te Moanëmani. Deze gegevens vernam ik van de admin. ambtenaar de hr. G. O. Bouma. Volgens hem was de vijzel van kwartshoudend gesteente met een omtrek van 58 cm., een middellijn van 17 cm., een hoogte van 13 cm., terwijl de eigenlijke vijzelholte 5 cm. diep was en een middellijn van 8 cm. had. De vijzel werd op ongeveer één meter diepte gevonden, tezamen met verbrandingsresten (een vuurplaats?). Informaties leerden, dat de amerikaanse etnoloog dr. L. Pospisil medio 1959 aan de andere zijde van de vallei, bij Itoreda, ook een stamper — van bazalt? — had gevonden. Soortgelijke vijzels zouden ook zijn aangetroffen aan de overkant van de Jawé-rivier. De bevolking kent deze voorwerpen niet, heeft er ook geen naam voor en is er enigszins bevreesd voor.

Hoewel niet bepaald „voorwerpen” betreffende, moge deze paragraaf toch met het volgende van „prehistorische” aard worden besloten. Van de oud-zending de hr. J. Eygendaal vernam ik, dat aan de boven-Wosimi-rivier (zuidelijke Wandamen-baai) een steen is te zien met de voetafdrukken van de bekende mythische broeders Koeri en Pasai.

²⁵ Idem; p. 274.

Nabij het dorpje Tandia, in het zuiden van het Wandamen-schiereiland, is een voetafdruk van een reus in de rots zichtbaar, zei men mij. Aan de westkust van de Vogelkop, in het gebied van de Moi-stam, staat in een rotsblok de voetweergave van de cultuurhèros Oehmili.²⁶ Zelf noteerde ik in het centrale bergland, dat aan de Noord-Baliem — tussen Petomè en Maäki en nabij Tiom — in de rots een grote voetafdruk is te zien; de plek waar in een ver verleden de schepper-voorouder Bok zijn voet zette. Bij dit alles denkt men stellig aan de twee voetweergaven in de rots te Tjiaroteun (West-Java, Indonesië), die volgens een bijschrift van vorst Poernawarman van Taroema (5e eeuw n. Chr.) zouden zijn, doch waarschijnlijk van ouder datum.²⁷

Inscripties — een eigen schrift is de Papoea's onbekend — zijn tot dusver in westelijk Nieuw-Guinea niet aangetroffen; evenwel citeer ik hier, zonder commentaar, hetgeen te lezen staat in het patrouille-verslag van de toenmalige commissaris van politie I de hr. Ch. F. van Krieken, ddo. 2 december 1939: „Op een der groote rolsteenbanken deed ik een eigenaardige ontdekking. Op $\pm$ 15 km. van de monding der Oetoewa (ten noorden van de Wisselmeren. G.) vond ik een flinke kei, waarin, naar het mij voorkomt, hoewel niet te ontcijferen, toch duidelijke letterteekens schijnen te zijn gebeiteld; m's, w's en a's zijn duidelijk waar te nemen. Ik maakte van dezen kei foto's en zal hem op den terugweg medenemen”.²⁸ Dit laatste is echter niet gebeurd; verdere gegevens ontbreken.

III

Metalen voorwerpen. Hoewel in een aantal tijdschrift-artikelen de laatste jaren de metaal-vondsten in westelijk Nieuw-Guinea min of meer uitvoerig in beschouwing zijn genomen,²⁹ mag een overzicht van een en ander hier niet ontbreken.

²⁶ B. Kamma: De mythe van leven en dood; Oost en West, 47, 1954, no. 3; p. 8.

²⁷ N. J. Krom: Hindoe-Javaansche Geschiedenis. Den Haag. 1926; p. 75.

²⁸ Ch. F. van Krieken: Verslag van depatrouilletecht in het bovenstroom-gebied van de Siriwo-rivier in Centraal Nieuw-Guinea, vanaf 10/6 1939 tot 16/1 1940. (getypt).

²⁹ J. V. de Bruyn: New archeological finds at Lake Sentani; Nieuw Guinea Studiën, 3, 1959; p. 2-6.

—: New bronze finds at Kwadeware, lake Sentani; Idem, 6, 1962; p. 61-63. K.W. Galis: zie B.K.I., 112, 1956; p. 271 t/m 274 en 280 t/m 282.

—: Nieuwe bronsvondsten in het Sentani-district; Idem, 116, 1960; p. 270-278.

G. A. J. van der Sande: Ethnography and Anthropology; Nova Guinea, 3, 1906; p. 225-229.

Voor het eerst komen deze objecten in de publiciteit, als in 1903 de hr. G. A. J. van der Sande in het „community-house” van Asé twee bronzen bijtjes aan de dakbalken ziet hangen. Toen de vader van het toenmalige oude adathoofd nog een knaap was (circa 1830 ? G.) zouden deze bijtjes zijn gevonden in het meer bij de noordelijke oever ten noordoosten van Asé. De twee bijtjes bevinden zich thans in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden. De ene — met onversierde zijden, een oor en één afgebroken oor — heeft een hoogte van 17 cm. en een breedte van 13.5 cm. De andere bijl — met enkele gietgaten — vertoont langs de snee een driehoekige randversiering (toempal-motief) en daaronder een sierlijke lijnfiguur (gestyleerd gezicht ?). De hoogte van dit bijtje is 16.5 cm. (afb. 7).

Het museum te Djakarta bezit een soortgelijk bijtje, waarvan men vermoedde dat het uit Asé afkomstig was. Dit is dus onmogelijk, tenzij Van der Sande daar meer dan twee zou hebben gekocht; hij beeldt er in zijn boek evenwel slechts twee af, die identiek zijn aan de beide Leidse, hiervoor genoemd. Of zou het Djakarta-bijtje een geschenk zijn van zendeling Schneider en dus afkomstig van Kwádë-waré? Over deze bronzen bijl schrijft Van der Hoop³⁰: „De schacht is onversierd; op den overgang van de schacht in het blad aan één kant, flauw zichtbaar, en relief een masker, met de kruin naar de snede gekeerd; om het hoofd is de halfcirkelvormige hoofdtooi aangegeven; vergelijk de statiebijlen van Roti De punten van de halfcirkelvormige snede gaan over in een klein, opengewerkt rad met vier spaken en een rond gaatje in het midden (zonnerad?). In de schacht zit aan één kant een klein, blijkbaar opzettelijk aangebracht, rond gaatje, en in den overgang van schacht in blad, naast het masker een grooter gat, aan een gietfout te danken”. De afmetingen van deze bijl zijn 22.1 cm. bij 18.7 cm. bij 2.2 cm.

Omstreeks 1930 ontving zendeling G. Schneider twee Sentani-bijtjes. Eén ervan was rond, met een lijnversiering langs de omtrek en voorzien van een korte schacht; deze is tijdens de Tweede Wereld-

G. L. Tichelman: Beroemd bronzen bijtje; Oost en West, 46, 1953, no. 5; p. 14.

—: Wederom het bronzen bijtje van Sentani; Tijdschr. Nieuw Guinea, 16, 1955/56; p. 146.

—: De bronzen ethnografica van het Sentanimeer-gebied (Noord Nieuw-Guinea); Kultuurpatronen, 2, 1960; p. 33-44.

³⁰ A. N. J. Th. à Th. van der Hoop: Catalogus der Praehistorische Verzameling van het Kon. Bat. Gen. voor Kunsten en Wetenschappen. Bandoeng. 1941; p. 200/201.

oorlog — toen eigendom van ds. I. S. Kijne — verdwenen. De andere bijl is mogelijk de hiervoor beschrevene. Gelijktijdig met de hr. Schneider ontving de bestuursambtenaar de hr. N. Halie een bijltje, evenals de beide vorige uit Kwáděwáre afkomstig; dit bijltje berust nu in het Kon. Instituut voor de Tropen (no. 897). De afmetingen ervan zijn: hoogte 17 cm., breedte 14 cm. Voor verdere mededelingen omtrent dit bijltje moge worden verwezen naar de geciteerde literatuur.

Het duurde tot 1958 eer nieuwe ontdekkingen werden gedaan. Tijdens lage waterstand van het Sentani-meer wroetten te Kwáděwáre varkens in de drooggevallen oeverrand een bronzen speerpunt bloot. Nadien werden bij intensiever zoeken nog gevonden een kleine bronzen speerpunt, een grote en een kleine bronzen schoenbijl en een mes-sing (?) dolk-heft. De maten van de grote speerpunt zijn: lengte 13.2 cm., grootste breedte 5.3 cm. (gewicht 96 gram). En die van de kleine, zeer afgesleten, punt: lengte 13.7 cm. (gewicht 54 gram). De afmetingen van het grootste bijltje bedragen: hoogte 15.5 cm en breedte 18.7 cm. (gewicht 355 gram). Die van de kleine bijl zijn: hoogte 7.2 cm. en breedte 11.9 cm. Al deze voorwerpen bevinden zich te Kwáděwáre, uitgezonderd de grote bijl, welke in het Kantoor voor Bevolkingszaken te Hollandia wordt bewaard. De bevolking van Kwáděwáre deelde nog mede, dat de hr. Schneider vroeger ook had gekregen een speerpunt en een ceremoniële bel (zoals Van der Sande eveneens te Asé had gezien); waar die zijn gebleven is mij niet bekend.

Reeds het volgende jaar werden twee nieuwe bijltjes ontdekt; ditmaal te Abár en te Ifár-kětjil, welke dorpen ook aan en in het Sentani-meer zijn gelegen. De beide bronzen bijltjes — als oude vereerde erfstukken bewaard in de huizen der adathoofden — zijn respectievelijk rond en half rond (schoenbijl-achtig) van vorm. Het bijltje van Abár toont aan één zijde een krullerige stralenkrans, rondom een knobbel, de „navel”; de middellijn van deze bijl bedraagt ± 11 cm. (gewicht 215 gram). Het andere bijltje, van Ifár-kětjil, is 8.6 cm. hoog en 10.5 cm. breed (gewicht 100 gram). De bijltjes blijken magische functies te vervullen, eigennamen te bezitten en mannelijk of vrouwelijk te zijn.

In 1961 vond de bevolking van Kwáděwáre wederom een bijltje en nog een olielampje. Het bijltje wijkt af van de vroeger gevonden typen, daar deze schoenbijl een tamelijk lange schacht heeft met aan de basis één gaaf en één gebroken oortje, kennelijk bedoeld om daarmee de bijl te bevestigen aan een stok. De afmetingen zijn: hoogte 15.2 cm. en breedte 12 cm. Dergelijke bijlen met iets kleiner snijvlak en met

één of twee oortjes zijn o.a. bekend uit Zuid-Engeland, Nederland (Bargeroosterveld) en Siberië.

Behalve deze vrijwel identieke bijlen werd nog een afwijkend exemplaar gevonden — al omstreeks 1935 — te Sorong (thans in het Leidse Rijksmuseum voor Volkenkunde); hiervan zijn de maten: hoogte 6.5 cm en breedte 6 cm. Terwijl een bestuursverslag vermeldt, dat circa 1938 in het gehucht Hoefmare (noordkust van de Vogelkop) een speerpunt of bijltje met twee oren aanwezig was. Zou dit een bijltje (geweest ?) zijn van het Sentani model, in 1961 gevonden ?

Zeer bijzonder is de ontdekking, welke de zweedse etnoloog J. E. Elmberg in 1953 deed in het centrum van de Vogelkop, bij de Mejbrat-stam.³¹ Het door hem daarover in *Ethnos* gepubliceerde zal waarschijnlijk aan veler aandacht ontsnapt zijn, weshalve hier wat uitvoeriger bij een en ander wordt stilgestaan. Elmberg vond in het noordelijke Mejbrat-gebied, ten noorden van de Ajamaroe-meren, kleine, platte, onregelmatige stukjes metaal, gewikkeld in boomschors of katoen en als amulet om de hals gedragen. Later werd chemisch vastgesteld, dat het een lood-koper alliage was, typisch voor de bronzen Dong So'n-voorwerpen. Ten slotte bleek, dat deze amuletten werden afgebroken van drie platte metalen objecten, bewaard in holle bomen of vijvers in verschillende delen van het stam-territoir. Dit bleken tympanen van keteltrommen te zijn (welbekend uit zuidoostelijk Azië en Indonesië), die als sacraal werden beschouwd en toebehorend aan de Maan, de allereerste vrouw. De sterk gecorrodeerde oppervlakten vertonen als versiering twaalf-puntige sterren, de „navel”. De afmetingen van één der slagvlakken, nl. van „Bo-ri” (afb. 8), zijn: grootste middellijn 59.5 cm., die van de ster-versiering 20.9 cm. En die van „Bo-so-napi”: grootste middellijn 55.8 cm. en die van de ster 16.2 cm. Elmberg verlucht zijn artikel met foto's van twee der drie ontdekte tromrestanten.

IV

Rotstekeningen e.d. Over dit onderwerp zijn ook al talrijke publicaties verschenen; op beknopte wijze zal daaruit iets in deze paragraaf worden aangehaald, aangevuld met nog niet openbaar gemaakt materiaal.

Voor zover is na te gaan, is opperkoopman J. Keyts de eerste ge-

³¹ J. E. Elmberg: Further notes on the northern Mejbrats; *Ethnos*, 24, 1959; p. 79/80.

weest die rotsschilderingen heeft ontdekt — in 1678 —, nl. op de kustwand van de Speelmansbaai, ten zuiden van Fakfak. De handelman Th. B. Leon was blijkbaar de eerste, die — twee eeuwen later, in 1878 — op eilandjes bij de zuidelijke oever van de MacCluer-golf rode, witte en zwarte schilderingen aantrof, in grote getale; deze kuststrook is daarna verscheidene malen bezocht en werd het grondigst bestudeerd in 1937 door dr. J. Röder.³² Terwijl nabij het eiland Namatote, op de steile rotsen van de Koningin Sophia-sstraat, in 1890 en 1891 tekeningen waren opgemerkt; deze zijn in 1939 uitvoeriger beschreven.³³ Op een gladde rotswand, een aantal meters boven het huidige zeeniveau, in een vroegere brandingsuitholling, zijn meer dan honderd verschillende figuren afgebeeld; vnl. rode, maar ook enige zwarte. De bevolking schrijft de tekeningen toe aan een duivel, die ze gemaakt zou hebben vóór de komst van de mensen. Op alle voornoemde plaatsen kwamen handsilhouetten veelvuldig voor.

Deze ontbreken geheel op het eilandje Moemámoeràn (westkant van de Geelvinkbaai), waar schrijver dezes in 1948 een aantal rots-schilderingen copieerde, waaronder dierfiguren. Alle bevonden zich op de „mannelijke” rots, naast een kleine baai met een „deur” in de vorm van een rotsblok. In die ondiepe baai woont een demon, die te maken had met koppensnellen, voor iedere gestorvene een teken op de rots zette, ieder die in de baai kwam doodde en zelf als hagedis-figuur zou staan afgebeeld. Een onderwereld-demon derhalve.³⁴

In dat jaar noteerde ik tevens, dat op het naburige eiland Roemberpòn ten noorden van Jári-ári op een kaap ongeveer vijf tekens te zien zijn van een schildpad, krokodil, enz. in de kleuren zwart, wit en blauw, op een hoogte van circa drie meter boven de zeespiegel. Volgens de bevolking waren de tekens zeer oud, uit de tijd „toen de wereld ontstond”. De gelegenheid heeft mij ontbroken de plek te bezoeken.

In 1952 werd een hagedis-afbeelding ontdekt op een kaap in de Humboldt-baai, dichtbij Hollandia. Het volgende jaar werden op de westelijke oever van het Kamaka-meer, bij Kaimana, drie primitieve mensfiguren op de rotswand gezien. Weer een jaar later werden

³² zie o.m. G. L. Tichelman en W. J. de Gruyter: *Nieuw-Guineesche oerkunst*. Deventer. 1944.

J. Röder: o.c.

³³ W. J. Cator: *Rotsteekeningen in West Nieuw Guinea*; *Cult. Indië*, 1, 1939; p. 246-251.

³⁴ mijn: *Nieuwe rotsteekeningen-vondst op Ned. Nieuw-Guinea*; *Verslag van de Oudheidk. Dienst van Ned. Oost-Indië*, 1948; p. 14-18.

een aantal tekeningen gecopieerd welke op kaap Bitsjari's rotswand — eveneens niet ver van Kaimana —, circa 30 meter boven de zeespiegel, waren aangebracht. Terwijl op het eiland Rón in de Geelvinkbaai, bij het dorp Kajòb, rode en zwarte tekeningen werden waargenomen: een hagedis, een schildpad, een slang (?) en drie mensafbeeldingen.³⁵

Ongeveer 90 km. ten zuiden van Hollandia werd in juli 1956 een aantal vindplaatsen van rotsschilderingen genoteerd en deels bezocht, nl. in de buurt van het dorp Jafi, dicht bij het dorp Tainda en ten zuiden van het dorp Senggi. Vrijwel alle tekens zijn daar abstract, op enige hagedis-schilderingen na, terwijl bij Senggi ook voeten zouden zijn te zien.³⁶

In een korte notitie vermeldde ik de in 1957, tijdens een tournee, vernomen mededeling, dat zich rotstekeningen bevinden bij het dorpje Wonggostèn en op de kaap Warpati; beide gelegen ten zuidoosten van Fakfak.³⁷ Aan bedoelde notitie kan nog het volgende — ontleend aan een verslag van de controleur van Fakfak — worden toegevoegd, betreffende Warpati: „In het totaal waren er maar drie handen te zien. Het verschil met de rots-tekeningen die bij de vorige tournee in Argoeni werden gezien is, dat hier bij twee van de drie handen ook een gedeelte van de arm was getekend....”. Door mij zijn beide plaatsen niet bezocht.

Eveneens in dat jaar werden door controleur R. Stephan in de onderafdeling Radja Ampat op drie punten rotsschilderingen gevonden; door zijn welwillend verleende toestemming kan hier e.e.a. worden gepubliceerd. Ten oosten van het dorpje Asokèr, op de noord-oostkust van Waigeo (zie paragaaf I) werd op een rots aan zee een aantal, vrij onduidelijke, tekeningen opgemerkt. Deze waren de bevolking wel bekend, maar een verklaring ervan wist men niet en wat de ouderdom betrof, ze waren gemaakt door de voorouders.

Op het eilandje Wáf, ten zuiden van het eiland Misool, werden ook tekeningen waargenomen. De bewoners van het dorp Lilinta, waartoe Wáf behoort, kenden de tekeningen wel maar wisten er blijkbaar niets van. Op een kale rotswand staan twee roodgelijnde vissen afgebeeld.

Verreweg de belangrijkste plek was die nabij het dorp Fáfànlap, in de buurt van straat Páná-páná, aan de oostzijde van het eiland

³⁵ mijn: Nieuwe rotstekeningen ontdekt; B.K.I., 113, 1957; p. 206-209.

³⁶ —: De grotten van Jaand; en: De Pinfèloe-grot nabij Tainda; Nieuw-Guinea Studiën, 1, 1957; p. 14-24 en 118-129.

³⁷ —: Oude fortificatie ontdekt; idem; p. 325.

Misool. De tekeningen waren ook hier de inwoners bekend; zij zouden dateren uit de voorouder-tijd. Opmerkelijk is, dat deze plaats kennelijk De Clercq al in 1887 bekend was. Want in het veel geraadpleegde werk van De Clercq en Schmeltz lezen we³⁸: „Somwijlen worden schedels in doodengrotten bewaard, o.a. te Kafòpop, een plaats gelegen aan eene binnenzee, aan de oostkust van Misool, waar zoodanige grot, aan den wand versierd met afbeeldingen van handen, moet voorkomen en die daarom in de taal der vier Radja's „wamaoe", d.i. heilig, is en niet mag genaderd worden". Op de kalkrotsen van Páná-páná waren tekeningen aangebracht, zowel aan de buitenkant als in de grot, aldus Stephan. De grot loopt onder de waterspiegel door, en de tekeningen konden slechts van een prauw uit worden gefotografeerd. De tekeningen buiten, hoog op de rotswand, waren niet zeer duidelijk. Er waren handsilhouetten, met o.a. vingermutilatie, bij en ook twee tekeningen van concentrische cirkels, waartussen stippen, in rood/oranje en in geel. Ook in de ondiepe grot waren handsilhouetten zichtbaar, en vissen, dolfijnen, „graat"-figuren, mensen-afbeeldingen in verschillende stijlen, punten-rijen, enkele prauwen en een aantal abstracte figuren. Sommige tekeningen zijn nauwelijks meer zichtbaar, door overgevoelde kalk. Dat deze omgeving nog altijd sacraal is, bewijst o.m. het feit, dat zich in de nabijheid een rotswand bevindt waar de bevolking — bij het passeren — pijlen op afschiet.³⁹ (afb. 9).

In 1958 zagen de resident J. van Bodegom en controleur M. O. Woelders enige handsilhouetten en een aantal onduidelijke tekens op een gladde kalkrots — circa 8 meter boven de zeespiegel — aan het begin van de Aljosi-baai, op dezelfde oever als waaraan het dorp Sèlpèle is gelegen, doch ongeveer 20 minuten roeien daar vandaan. Volgens berichten zouden zich dieper de baai in ook nog rotstekeningen bevinden.

Van de hr. M. Kasiepo, de Biakse Papoea-leider, vernam ik in 1959, dat aan de zuidkust van Biak rode rotstekeningen aanwezig zijn bij Samberi, terwijl bij het dichtbijliggende dorp Padwa een rotsblok (waar voorheen de doden werden gedeponereerd en twee „onderwereld-vrouwen" wonen) een rode tekening — een kruisje of een franse lelie — draagt; dit blok heet Imbendaki (= sluitsteen?) of Mnoekofondi. In een ermee samenhangende mythe speelt ook de

³⁸ F. S. A. de Clercq en J. D. E. Schmeltz: *Ethnographische beschrijving van de West- en Noordkust van Nederlandsch-Nieuw-Guinea*. Leiden. 1893; p. 183/184.

³⁹ Een dergelijk gebruik vermeldt dr. J. V. de Bruyn in een vooroorlogs tournee-verslag van het Wisselmeren-gebied.

Biakse cultuurheros Mansërèn Mangoendi een rol. Een weinig oostelijk van Padwa ligt het dorp Oerfoe, waar „natuurlijke” figuren, bv. van een schildpad, een inktvis, etc. te zien zijn. Spelingen der natuur? Of toch tekeningen?

Een politie-patrouille, welke in 1960 van Boekisi — aan de Irisbaai — een tocht zuidwaarts maakte naar Warombain, volgde daarbij eerst de Maroe-rivier stroomopwaarts en toen een pad door de bergen en ten dele door een aantal grotten. In die grotten, waar vroeger de bewoners van Boekisi hun doden deponeerden, bevinden zich rots-tekeningen, zo werd gerapporteerd.

In datzelfde jaar meldde pater P. Frankenmolen o.f.m., dat zich twee plekken met rotsschilderingen bevinden bij het dorp Amgòtèrò, één plek bij het dorp Indàngàn en één bij het dorp Menggau, allen ten zuiden van Hollandia. De tekeningen nabij Indàngàn zijn aangebracht — naar pater Frankenmolen mij meedeelde — op een kalkrots, „Koe-biám” genoemd. (afb. 10). Dicht erbij stroomt het beekje Tawawé, welke naam blijkbaar is ontleend aan de vele aldaar groeiende „tawé”-bomen. Doden werden in de buurt van deze rotswand schijnbaar niet gedeponeerd. Men is voor de tekeningen — er zijn er wel een honderd — niet bevreesd en rituele gebeurtenissen zijn aan die plaats niet verbonden. De schilderingen zijn zwart, wit en rood van kleur; de zwarte overwegen. Typisch is wel, indien geen vergissing in het spel is, dat men met name vier mannen noemde die in het begin van deze eeuw de tekeningen zouden hebben gemaakt. — De rotstekeningen van Menggau, ± 110 km. zuidelijk van Hollandia, bevinden zich in een koepelvormige grot, Amoeambia geheten, dicht bij de grens tussen westelijk en Australisch Nieuw-Guinea. Deze tekeningen — wit, rood en zwart — zouden zeer oud zijn en deels over elkaar geschilderd; voor deze plek is men wel bevreesd. Vrouwelijke demonen, wonend in de berggrot, hebben daar — volgens een fraaie mythe — eens alle huwbare mannen gedood en vervolgens de tekens op de rots geschilderd.

Volgens het Jaarverslag 1961 van het Kantoor voor Bevolkingszaken te Hollandia werden in de loop van dat jaar rotstekeningen gevonden nabij het dorpje Jensei, in het oosten van de Bentoeni-golf.

Tenslotte moge gememoreerd worden de ontdekking van rotstekeningen, einde 1962, zoals deze o.m. in het Algemeen Dagblad van 18-1-1963 wordt beschreven: „Tijdens een verkenningstocht door een tot dusver onbekend bergmassief ten zuiden van Wamena, in het centrale bergland van Nieuw-Guinea, zijn op een hoogte van 3850 meter

zeer gave rotstekeningen gevonden. Deze ontdekking is gedaan door A. Blokdijk en W. Westerink, die in dit gebied op onderzoek waren uitgegaan. De tekeningen zijn natuurgetrouwe dieraftbeeldingen in rode kleur op een witte plek in een overigens donkere, overhangende rotswand boven een eeuwenoud handelspad. Zij suggereren verband te houden met vruchtbaarheidsriten....” Water of een begraafplaats bevond zich niet in de nabijheid.

En begin 1963 ontdekte dr. G. Oosterwal in het Van Rees-gebergte, ten oosten van de Mamberamo-rivier, rotstekeningen in rode (en zwarte?) kleurstof. Deze afbeeldingen schijnen een rol te spelen in de voorouder-cultus en de daarmee samenhangende „cargo-cults”.⁴⁰

Vermeld mogen in deze paragraaf ook worden de rotsgravingen, de petroglyfen. In 1959 werd schrijver dezes attent gemaakt op de aanwezigheid van rotsblokken met ingekraste figuren nabij het dorp Dòjò-lámá aan de oever van het Sentani-meer.⁴¹ Op de heuvel Toetári (toe = zon), vroeger een cultusplaats, bleken op vele stenen afbeeldingen te zien van vissen, hagedissen, schildpadden, enz. Mythologisch bleek er een verband te bestaan tussen Kwáděwáre (vindplaats van bronzen, enz.) en Dòjò.

Het was eveneens in 1959, dat de gouvernementsarts A. H. Meijer — op tournee in het Arso-district — enkele gravingen zag. Tussen de dorpen Girwage en Sawia was hij in bivak aan de oever van een beekje, dat uitmondt in de Oejapi-rivier, een zijrivier van de Sëkanto. De bivak-oever was tamelijk vlak, maar de tegenoverliggende oever bestond uit een steile, begroeide wand. Op die wand, ongeveer anderhalve meter boven de beek, waren zichtbaar een aantal — vingerdik ingegroefde — tekens, namelijk (de verklaring is van de hr. Meijer) circa zes vulva- en omstreeks drie penis (of slang?)-weergaven. Er zijn geen foto's van gemaakt.

Bij het doornemen van het bekende werk van Wichmann ⁴², vond ik vermeld, dat in 1903 het expeditielid L. F. de Beaufort in gezelschap van de bestuursambtenaar de hr. P. E. Moolenburgh een klein eilandje, Sösená geheten, bezocht. Dit eilandje lag en ligt niet ver van het dorp Ajapo in de oostelijke „zak” van het Sentani-meer en bestaat o.m. uit vrij zachte andesiet-tufsteen. „Eine Merkwürdigkeit war, dass

⁴⁰ zie Rotterdamsch Nieuwsbl. 18/4 1963; p. 3.

⁴¹ mijn: Eerste rotsgravingen in Ned. Nieuw-Guinea ontdekt; B.K.I., 117, 1961; p. 464-475.

⁴² A. Wichmann: Bericht über eine im Jahre 1903 ausgeführte Reise nach Neu-Guinea; Nova Guinea, 4, 1917; p. 182.

auf einem flachen Steine allerlei Figuren eingeritzt waren, der einzige Fall von Petroglyphen, die während unserer Expedition beobachtet werden konnten". Ingewonnen informaties (o.a. bij de hr. I. Deda uit Ajapo) leerden nog het volgende. Het eilandje, ten rechte Hòsèna genoemd, behoorde in 1903 nog aan het dorpje Poeai, doch nu al weer vele jaren aan Ajapo. De met tekens voorziene steen zou „Talipo" heten; er zou thans niets op te zien zijn, maar dikwijls krasten kinderen er figuren in die zij dan later weer wegkrabden. Dus geen oude tekens aanwezig?

V

Aardewerk-materiaal. In mijn reeds meermalen aangehaalde artikel in dit tijdschrift werd melding gemaakt van vondsten van aardewerk-scherven in 1937 door dr. J. Röder aan de zuidkust van de MacCluer-golf, in 1950 te Ajambori (ten oosten van Manokwari), in 1952 op het schiereiland Tiachnoech in de Jautefa-baai (nabij Hollandia), in 1954 op het eilandje Awár (Haarlem-eilanden, zuidelijke Geelvink-baai) en in 1955 door ir. J. F. U. Zieck bij het dorpje Sábròn (ten noordwesten van het Sentani-meer).⁴³ Op een en ander moge hier worden teruggekomen.

Het in 1937 gevonden aardewerk, of scherven daarvan, was ten dele afkomstig van voormalige begraafplaatsen vóór de Onin-kust maar voor een deel ook uit de grot Doedoemoenir bij het dorp Argoeni. In de onderste laag in die grot werden geen aardewerkresten gevonden; wel in de middelste — waar ook rode kleurstof, voor het rotsen beschideren, werd aangetroffen — te weten scherven van kogelpotten, met of zonder voet, meestal met buitenwaardse getande rand, met grove kerfversieringen op de hals en soms plastische versieringen zoals x-vormige tekens en parelrijen. Ook in de jongere lagen zien wij deze versiering, benevens in deze en de middelste laag enkele voorbeelden van gezichtsweergave op het aardewerk. Steeds bleek de ceramiek vervaardigd te zijn volgens de „paddle and anvil"-techniek; terwijl de aangebracht lijnversiering doet denken aan vondsten bij Manokwari en in het Sentani-gebied.⁴⁴

Vrijwel onbekend gebleven zal zijn C. F. Miller's publicatie „Pottery

⁴³ B.K.I., 112, 1956; p. 276-279.

⁴⁴ J. Röder: o.c.; p. 58, 60, 63, 64. De chinese pot, afgebeeld op p. 63 (fig. 5), gelijkt op een — in scherven gevonden — aarden pot van Kwádewáre. Zie ook J. Röder: *Ergebnisse...* Nova Guinea, n.s., 4, 1940; p. 7/8.

types from kitchen middens of Dutch New Guinea", dat met enige artikelen in een gedenkboek verscheen.⁴⁵ De auteur, een archeoloog van de universiteit van Arizona, ontdekte in 1944 op het strand bij kaap Kassoe (aan de oostzijde van de Humboldt-baai) potscherven. De omgeving nader verkennend vond hij op ongeveer 180 meter landinwaarts twee schelpenheuvels — de eerste „kjökkenmöddinger", in westelijk Nieuw-Guinea ontdekt — welke elk circa 6.5 meter lang waren, 4 meter breed en 1 à 1.5 meter uitstekend boven de omgeving. Wegens tijdgebrek kon de hr. Miller slechts de heuvel aan de voet van de rotsachtige kaap enigszins onderzoeken. Hij vond er beenderen, as, schelpen, scherven en gebroken stenen; uit de gegraven put van $\pm$ één meter diep en één vierkante meter oppervlakte kwamen 1050 scherven te voorschijn. Tien pakken met scherven werden voor bestudering naar de Verenigde Staten verzonden; slechts één — met 124 scherven — is terecht gekomen. Van dit materiaal behoorde 87 % tot het „bowl"-type, met grote opening, ronde bodem en diep of ondiep halfkogelvormig. Er waren ook potten met platte bodem en nauwe hals, soms kalebas-achtig van vorm. Er waren scherven met of zonder uitbuigende rand. De potklei was verschaald met veel of weinig zand; de kleur was baksteen-rood. Omtrent de aardewerktypen het volgende: a) uitbuigende pot met smalle voet; diameter van de bodem 7.5 cm. en van de opening 24 cm.; hoogte 17 cm. en wanddikte 0.6 à 0.8 cm. Er zijn ingekraste geometrische patronen en punt-versieringen op aangebracht. b) meestal halve kogelpot, met evenwijdig aan de rand twee of drie uitspringende klei-bandjes, 0.5 tot 0.8 cm. breed. De dikte van de potwand bedraagt 0.3 à 0.5 cm. Sommige scherven vertonen gaatjes om er met koord handvaten aan te maken; maar ook zijn er echte, uitspringende, pot-oren. c) soortgelijke pot, roodachtig-grijs tot zwart van kleur, met een wanddikte van 0.3 tot 0.9 cm., met platte en ook naar binnen buigende rand en op de potwand borstelveeg-weergaven. d) onversierde pot, 0.3 tot 0.85 cm. dik, meestal met binnenwaarts gebogen rand.

In 1950 werd te Ajambori, bij Manokwari, roodachtig schervenmateriaal opgegraven bij tuinaanleg; ongeglazuurd, zoals het hiervoor vermelde aardewerk. Er waren grove en fijne scherven, soms versierd.

⁴⁵ „For the Dean". Santa Fe (New Mexico). 1950; p. 277-290. Weliswaar had reeds omstreeks 1940 wijlen prof. dr. G. J. Held in het Waropengebied aan de zuidoostelijke oever der Geelvinkbaai schelpenheuvels opgemerkt, doch blijkbaar waren deze niet van „prehistorische" datum, aangezien de bevolking ze nog aanduidde als plaatsen van vroegere dorpen. Zie Held's „Papoea's van Waropen". 1947; p. 12.

Door mij werd in 1952 van een schiereiland nabij Hollandia, waar de grond vol scherven zit, een zestal scherven meegenomen; deze werden later door dr. W. G. Solheim II gedetermineerd.⁴⁶ Het ongeglazuurde, rood-bruine, materiaal is verschraald met zandkristallen en grint. Eén scherf toont een buitenwaarts gebogen rand; alle zijn van kogelvormig aardewerk afkomstig. De versiering bestaat uit lijnen en uit reliëf-figuren, zg. gestyleerd touwpatroon, dat ook bekend is van Fidji en van andere streken van Melanesië.

Solheim bestudeerde ook de in 1954 op Awár gevonden scherf. Deze is ongeglazuurd, bruinachtig van kleur en van zuivere klei gebakken. Er staan enige lijnen in gekrast.

In datzelfde jaar werden door een politie-patrouille in de onderafdeling Ransiki in een hol op de berg Lehoema, bij het gehucht Sigo, twee potten gevonden met wat asresten en een stuk brandhout. De bevolking beweerde, niets over de herkomst der potten te weten; in elk geval wordt daar in het bergland geen aardewerk gefabriceerd. In het patrouilleverslag van november/december 1954, van de hand van de hr. Schultz, lezen we: „Beide potten zijn nagenoeg van dezelfde grootte. De hoogte bedraagt 16 cm., de halsopening 20 cm. en de dikte circa 1 cm.” Eén pot had nog haar rode kleur, de ander was zwart door veelvuldig gebruik (roet). Eén pot had een uitstaande, getande rand en op de buik zeven, uit één punt aan de hals omlaaglopende, lijnen. „De potten hebben een vrij symmetrische ronde vorm, doch naar dzz. bescheiden mening kan bij de vervaardiging geen draaischijf gebruikt zijn”.

Door ir. Zieck werden in 1955 potscherven ontdekt ten noordwesten van het Sentani-meer, nabij het dorpje Sábròn. Zij waren onversierd, ongeglazuurd, roodkleurig en tamelijk dikwandig.

Tijdens een kort bezoek aan Manokwari in 1956 vertelde ir. Zieck mij, dat hij vrij veel scherven had gevonden op een kaap aan de Amberbaken-kust. Misschien voorheen door Noemforezen bewoond? Tevens werd mij een aantal scherven ter hand gesteld, afkomstig van Pasir Poetih en Wousi. Dit aardewerk is ongeglazuurd, rood tot gelig van kleur, vrij grof en meestal fraai versierd; op één scherf schijnt een swastika te zijn weergegeven. (afb. 11). Bij dit materiaal was ook een groot oor van een pot; de diameter aan de binnenkant is 3 cm. en de buitenzij is ruw versierd. Ook werd te Pasir Poetih gevonden een kleine „sàmfár” (middellijn buiten 4.5 cm. en binnen 3.5 cm.);

⁴⁶ W. G. Solheim II: Some potsherds from New Guinea; *Journal of the Polynesian Society*, 67, 1958; p. 156.

een platte ring welke wordt geslepen uit de witte conusschelp en tot voor kort nog in gebruik bij de Noemforezen als „geld”, deel van de bruidprijs, enz.

In het najaar van 1956 werd bij het blootleggen van een versterking op de noordkust van het eiland Batanta een enorme hoeveelheid scherven gevonden (naderhand werd een grote partij verstuurd naar het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden). Afgezien van enig Chinees materiaal bestond zij uit fijne en grove rode, gele en grijze ongeglazuurde keramiek-resten, deels zeer primitief maar soms ook fraai versierd met voor het huidige Papoeese aardewerk ongebruikelijke motieven. Er moeten grote, ondiepe, kommen bij zijn geweest, grove sago-oventjes, mooie dunwandige kruiken, grove langwerpige hoekige vaten, etc. Opmerkelijk was een aantal mensenkopjes, deel van komranden of handvaten. De ingekraste versiering was overdadig en bestond uit streepjes, golflijnen, ruiten, putjes, meanders, krullen, getande randen, enz. Ook holle potoren werden gevonden. Het meeste aardewerk was met de hand gevormd; enkele scherven waren van draaischijf-keramiek afkomstig. Onder de vele streken waar aardewerk, versierd met menselijke facies of delen ervan, in gebruik was/is (het oude Griekenland en Rome, bronstijd-Duitsland, Peru, Mexico, Indonesië, enz.) ontbreekt dus westelijk Nieuw-Guinea niet.⁴⁷

Een interessante vondst deed de admin. ambtenaar de hr. W. Zevenbergen gedurende een tournee in het Arfoe-gebied (het stroomgebied der Kasi-rivier, westelijk van Manokwari). Op 11 mei 1958 vond hij op de berg Oegbwam, in een diepe spleet in de rotswand naast het pad, een vrijwel complete kruik (met slechts een klein gat in de buik). De kleur van de pot is bruin, de vorm vrijwel symmetrisch. De opstaande rand is lichter bruin. In de hals zijn blijkbaar 8-vormige tekens ingekrast. De hoogte en ook grootste buikbreedte van de kruik bedraagt ongeveer 75 cm. Opening en bodem hebben een diameter van circa 30 cm., terwijl de halswijdte omstreeks 25 cm. is. Volgens zeggen van de bevolking doet het aanraken van de kruik hevige regenval ontstaan. De tegenwoordige bewoners vervaardigen geen aardewerk; wel waren en zijn de kust-Noemforezen daartoe in staat en de vorm van de pot lijkt ook op hun aardewerk-producten. Mogelijk is de pot dus van de kust enige dagmarsen het binnenland in gebracht; geen sinecure als men de grootte van de kruik in aanmerking neemt. In het gebruikte

⁴⁷ K. W. Galis en F. C. Kamma: Het fort te Jembekaki; Nieuw-Guinea Studiën, 2, 1958; 206-223 en 4, 1960; p. 52-55.

materiaal was pyriet zichtbaar; in die streek veelvuldig aangetroffen, ook met klei vermengd. Dit zou derhalve op fabricage ter plaatse kunnen duiden. Volgens een mythe van de Arfoe zouden hun stamouders op de Oegbwam (= kruik-grot) hebben gewoond, nl. Jawa ('n witte vogel) die gehuwd was met Samaboea (= boomkangoeroe) en Itjoeowa ('n rode vogel) die gehuwd was met Simaboea (= grondkangoeroe). Zij zouden zich bezig hebben gehouden met het maken van potten.

Van belang is eveneens de mededeling van de admin. ambtenaar de hr. A. E. M. J. Pans in zijn tourneeverslag van mei/juni 1958, in verband waarmee mij nadien een aantal scherven werd toegezonden. In gezelschap van het Méjach-hoofd Cornelis Medodga, alias Irogé, bezocht de hr. Pans een beenderenplaats te Bakaro, nabij Pasir Poetih (Manokwari). Dicht bij de zee en een beekje werd in een kalk-rots op circa 7 meter boven de grond een spelonk onderzocht; deze grot was gevuld met een grote massa beenderen. Alle beenderdelen van het menselijk lichaam bleken voor te komen; er tussen vond men potscherven. Sommige schedel- en kaakdelen waren blijkbaar van kinderen afkomstig; geen complete schedels werden gevonden. Alle beenderen waren sterk aangetast en verweerd door ouderdom. Naar het scheen werden beenderen en scherven (er kon niet veel gegraven worden!) aangetroffen in ongerepte toestand. Van oudsher nl. is de plek sacraal; wie bv. de beenderen zou aanraken zou verlamd worden. „Het belangwekkendst is echter”, zo schrijft de hr. Pans, „dat de scherven samen met beenderen aangetroffen werden wier ouderdom bij benadering bekend is. De ligging der scherven, nl. langs de rand van de beendermassa, doet zelfs vermoeden dat de beenderen in de pot(ten) zijn bijgezet; althans een gedeelte ervan. Aangezien deze vrij primitieve potten wel geen lange levensduur zullen hebben gehad, mag aangenomen worden, dat zij uit dezelfde tijd dateren als de beenderen. De beenderen-dateren . . . uit de jaren tussen 1825 en 1855”. Volgens het adathoofd placht de Méjach-bevolking vroeger de potten van de kust-Noemforezen te betrekken; later werden zij verdrongen door geïmporteerde ketels, pannen en blikken. De kleur van de scherven is bruin; er zijn grove en dunwandige bij. De dunwandige soort pot heeft een uitstekende rand gehad, gelobd, maar nu erg afgebrokkeld; de grootste randbreedte is ± 4 cm. De diameter van de halsopening bedraagt ongeveer 16 cm. Onder de rand, aan de buitenzijde, is een onduidelijke lijnversiering zichtbaar (rechte horizontale lijnen en er doorheen een zigzag-patroon). Een grofwandige potrand, eveneens uitstekend, heeft

op de smalle buitenkant een kartelversiering, inkepinkjes die misschien met een nagel werden aangebracht. Op de bovenzijde van dit randgedeelte is een soort W-teken te zien, op een ander gedeelte een veerfiguur. De middellijn van de halsopening van deze pot is circa 26 cm. en met inbegrip van de uitstulpende rand omstreeks 30 cm.

Zo men uit het vorenstaande ziet, is het westerse begrip „historisch” of „prehistorisch” voor Nieuw-Guinea niet wel hanteerbaar. Voor het ogenblik althans kan alles wat „verleden” is in dat land van betekenis zijn voor het verkrijgen van enig inzicht in het werkelijk verleden.

Hoewel de volgende vondstmelding een plaats in het oostelijke, Australische, deel van het eiland betreft, moge zij nochtans hier beschrijving vinden; onze kennis van het aardewerk uit die streken is ook niet bijster groot. Het gaat om een aantal scherven, in december 1958 door de hr. B. van der Sluys gevonden aan het strand van Vanimu, een 65 km. ten oosten van Hollandia. Sommige dezer scherven zijn van dunwandige, vrij zuivere keramiek, matig doorbakken, donkerrood van kleur en onversierd. Andere scherven echter waren van dikwandig, lichtrood en vrij zuiver aardewerk, zowel van potten zonder rand als van potten met zware randen afkomstig. Beneden de randen was soms een eenvoudige lijnversiering ingedrukt.

In september 1958 door de hh. dr. J. V. de Bruyn en R. Scipio en medio 1959 door schrijver dezes werd veel schervenmateriaal verzameld op het eilandje Kwáděwäre/Jònokom in het Sentani-meer. Het merendeel der scherven is donkerrood, matig doorbakken, tamelijk zuiver en middelmatig dikwandig. Enkele scherven tonen zeer brede, aangehechte, uitstekende randen. Vele potwanden zijn fraai versierd, o.m. met ingegroefde golfpatronen, doch helaas zijn — voor zover mij bekend — geen tekeningen of foto's daarvan gemaakt. In december 1960 berustten de de talrijke scherven nog op het Kantoor voor Bevolkingszaken te Hollandia.

Door de hr. M. Vrijens werd in januari 1959 op een kaalgebrande heuvel ten zuidwesten van het dorp Ajapo, Sentani-district, een groot aantal aardewerk-scherven opgemerkt en ook een gave pot. De heuvel heet Hiliĵěmòchòlò; er zou voorheen een door Ajapo-lieden bewoond dorp, Nèlèboe (boe = water), op hebben gelegen. Anderen noemden dit verdwenen dorp Fònònjo (jò = dorp, wijk), Men is bevreesd voor de heuvel. — De gave pot, (afb. 12) ongeveer 20 cm. hoog, tamelijk grof van makelij en grijszwart, toonde geen versiering, bezat wel een smal opstaand randje. De scherven waren in twee soorten te onderscheiden: a) tamelijk dikwandige, donkerrode, vrij zuivere, matig doorbakken,

onversierde scherven, waarvan enige met aangehechte rand (waarop soms enkele buitenwaarts gerichte streepjes prijken) en b) dunwandige, donkerrode, vrij zuivere, matig doorbakken, rijk versierde scherven, eveneens met aangehechte rand (voorzien met tanden of kartels). Van de b-groep worden hierbij twee scherven (afb. 13) weergegeven. Onder de rand van de ene scherf lopen twee horizontale banden met nagel(?)-indrukken. De andere scherf heeft onder de getande rand zelfs drie rijen tanden en putjes. Aangetekend zij, dat het huidige aardewerk dat in het naburige Abár wordt vervaardigd, onversierd en grof is.

Niet ver van het Sentani-meer, ten noorden van de weg van het meer naar Hollandia-Binnen, verheft zich uit een terreininzinking een tamelijk steile heuvel, Wëliò genoemd. Deze heuvel, o.a. een rol spelend in de mythologie wegens een zich daar bevindende zwarte steen,⁴⁸ is omringd door moerassige grond, zwaar begroeid, vol met slangen (naar men zegt) en vertoont aan de zuidwestelijke zijde een afstorting, waardoor ter plaatse een abri is ontstaan. Volgens de bevolking zou men er potscherfen vinden; ook moeten op de rotswand tekeningen te zien zijn.

Naar mijn informant de hr. Gerson Trápèn — uit Grèsi, onderafdeling Nimboran — berichtte, ligt in het bos bij het dorp Dekening (daar waar oudtijds zich het dorp zou hebben bevonden) een grote pot, circa één meter hoog, kogelvormig, leeg, een eigennaam bezittend (hem echter onbekend). Er moet een verhaal over deze pot bestaan. De pot kan zich voortbewegen — laat dan muizensporen achter —, bv. om voedsel te zoeken. Dit alles doet denken aan soortgelijke mededelingen in de dorpen van de Humboldt-baai.⁴⁹

Aangezien in het Nimboran-gebied geen pottbakkerij voorkomt, is het vorenstaande en het navolgende mogelijk van belang. In het gehucht Mamboe, bij Sarmai, wordt ten huize van het adathoofd een „boe-hërai” bewaard, „een aarden bak met vlakke bodem, peervormig van model, de hoogte is ongeveer 10 cm., de lengte 35 cm.” Volgens een mythe zou, toen de voorvader/cultuurheros Wai-iram zich eens in zijn vinger sneed, diens bloed zijn opgevangen in dit vat; daaruit ontstond later zijn zoon. Om die reden noemt Kabel de peervormige bak een „mannelijke baarmoeder”.⁵⁰ Dr. Anceaux deelde mij mee, dat een dergelijke schaal — door hem „boe-hëdai” of „boe-sërai” genoemd —

⁴⁸ zie mijn: Nieuwe bronsvondsten....; B.K.I., 116, 1960; p. 275.

⁴⁹ —: Papua's van de Humboldt-baai,....; p. 128/129.

⁵⁰ J. P. Kabel: o.c.; p. 152 en 162.

in het bos bij het dorpje Imsětoem ligt. Dit voorwerp mag niet worden gezien door jongelui en vrouwen.

Tenslotte nog, dat in februari 1962 — tijdens een tournee — door de zuster van de Dienst van Gezondheidszorg mej. G. B. Bartels in het dorpje Hòpmarjé, aan de noordkust van de Vogelkop, vele scherven werden gevonden, waaronder met versieringen en mensenkopjes (vgl. de Batanta-vondsten!). Een aparte publicatie zal één en ander uitvoerig behandelen.

VI

Fortificaties. Tot besluit van dit artikel moge nog een en ander volgen over de versterkingen welke tot heden zijn bekend geworden; ten dele gaat het om reeds gepubliceerde gegevens, doch eveneens om enige gegevens die begraven liggen in bronnen van een halve eeuw en langer geleden.

Reeds in 1664 vermeldde sergeant Burgert Pietersz. in zijn journaal het voorkomen van stenen inheemse versterkingen op de zuidelijke oever van de huidige MacCluer-golf, dienend om vijandelijke aanvallen af te slaan. Waren deze nabij het dorpje Roembati? ⁵¹

Het volgende bericht dateert uit 1863, toen de gouvernements-gemachtigde de hr. P. van der Crab tijdens een reis naar Nieuw-Guinea o.m. het eiland Adi bij de zuidwest-kust bezocht. Over de toen bewoonde oostkust van Adi schrijft hij „... nabij het strand bestaat de grond uit zwarte klei-aarde, met zand en gruis van kalksteen vermengd; een lange rotsmuur op weinig passen van het strand schijnt, als het ware, het binnenland af te sluiten;...”. Gaat het hier om een natuurlijke rotswand of om een kunstmatige muur? ⁵²

Dezelfde hr. Van der Crab deed op 28 augustus 1871 het dorp Sisir aan, gelegen op de zuidkust van de MacCluergolf — dichtbij het meer bekende Kòkás —, „waar ik de huizen verlaten en een tweetal steenen versterkingen opgeworpen vond”. Indien deze woorden juist zijn, zijn sommige fortificaties dus van zeer jonge datum. ⁵³ In 1875 lag H. Strauch met de „Gazelle” voor het dorp; hij geeft een plattegrond

⁵¹ P. A. Leupe: *De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoe-sche eilanden...* Den Haag. 1875; p. 68.

⁵² P. van der Crab: *Reis naar de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea,...*; *Tijds. Bat. Gen.*, 1864; p. 532.

⁵³ P. J. B. C. Robidé van der Aa: *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea...* Den Haag. 1879; p. 47.

van dit plaatsje en vermeldt een stenen muur die een deel van het strand beschermt.⁵⁴ — Aan de reis van 1871 werd ook deelgenomen door de hr. J. E. Teysmann, die naderhand schreef⁵⁵: „Tegen den avond ankerden wij voor Bintoeni, waar het land nog altijd laag, doch meer met bosch bezet was. Aldaar zagen wij aan het strand, vóór de bosch-vegetatie en geheel op zich zelf staande — geene andere rotsen waren zichtbaar — een als door menschenhanden vervaardigde gladden lood-rechten muur, van 20 à 30 voet hoogte en eenige honderden voeten lengte, en volgens onzen loods, van eene roode krijtachtige zelfstandig-heid”. Dit bericht wordt hier opgenomen, daar Riesenfeld in zijn „The megalithic culture of Melanesia” er uit concludeerde dat het mensen-werk betrof; in werkelijkheid slaat het op het wat hogere kustland van Tanah-merah, ten westen van het plaatsje Babo.

In het begin van deze eeuw reisde de hr. J. W. van Hille langs westelijk Nieuw-Guinea en bezocht daarbij ook 't dorp Sëkroe, niet ver van Fakfak. Hij merkt daarover op: „De kampong Skroe ligt 1 K.M. westelijker; 3 huizen staan in het water en rechts daarvan op de berg-helling in de schaduw van vruchtboomen is een oude wal van opge-stapelde steenblokken. De groote hoeveelheid lela's (kleine bronzen kanonnetjes. G) die daarop en er bij liggen, toont aan, dat de Kapitein (d.i. het dorpshoofd G.) goede zaken heeft gemaakt....”⁵⁶

De al meermalen genoemde dr. Röder ontdekte in 1937 op enige eilandjes aan de zuidkust van de MacCluer-golf een aantal versterkingen, ter plaatse van voormalige dorpen. Het zijn de fortjes op de eilandjes Foe-oem, Ora, Hori of Foerir lámá en misschien Ogar (bij de grot Bisoerikatak).⁵⁷

Uit de literatuur blijkt, dat vrijwel steeds de fortificaties aan de zuidelijke oever van de MacCluer-golf bestaan uit één of meer (meestal meer) kleine redoutes nabij een (voormalige) nederzetting. Een uit-zondering vormen blijkbaar Ogar (een soort ringmuur) en Sëkroe (?) en de schuilvesting Kota Lawan op een eilandje bij Patipi. Laatst-genoemd — reeds lang verlaten en dichtgegroeide — fortje werd in

⁵⁴ H. Strauch: Allgemeine Bemerkungen ethnologischen Inhalts über Neu Guinea,....; Zeits. f. Ethnologie, 9, 1877; p. 18.

⁵⁵ J. E. Teysmann: Verslag eener reis naar Nieuw Guinea; Nat. Tijds. v. Ned. Indië, 40, 1881; p. 213.

⁵⁶ J. W. van Hille: Reizen in West-Nieuw Guinea; T. N. A. G., 23, 1906; p. 521.

⁵⁷ J. Röder: o.c.; p. 46-52.

februari 1957 ontdekt, evenals het muurtje van circa 20 meter lengte bij Patipi zelf.⁵⁸

Ook het in september 1956 schoongekapte fort op kaap Jembékaki, eiland Batanta, behoort niet tot het MacCluer-golf-type. Het bestaat uit twee vrijwel parallelle wallen, (afb. 14 a, b) waarvan de buitenste een ingebouwde redoute bezit. Binnen de tweede wal — en op de daarachter omhoog stijgende kaap? — bevond zich blijkbaar de bewoning.⁵⁹

De „stenen stad” bij Arso kwam al ter sprake in paragraaf II. Of het hier gaat om een sprookje of om werkelijkheid zal nader onderzoek moeten uitwijzen.

Hiermee zijn we gekomen aan het einde van deze — stellig onvolledige — beschouwing. Geen melding is bv. gemaakt van oude kralen, noch van de groene of blauwe glazen armbanden, sacrale erfstukken die o.a. worden aangetroffen in de dorpen van het Sentani-gebied, de Humboldt-baai, de Skou-kust, maar ook in de Philippijnen, Ambon (vroeger) en bij een neolitische(?) vondst te Lamontjang op Celebes. Moge niettemin dit artikel van nut zijn voor geïnteresseerden.

K. W. GALIS

⁵⁸ zie mijn: Oude fortificatie ontdekt; Nieuw-Guinea Studiën, 1, 1957; p. 324-326.

⁵⁹ K. W. Galis en F. C. Kamma: Het fort te Jembékaki; idem, 2, 1958; p. 206-223.